

“Katru pilsētu var uzskatīt par magnētu un katru cilvēku par adatu tajā (..)”

– E. Hovards,

Rīt-dienas dārzu pilsētas, 1902

AUDZĒT & APSĒSTIES: LĪDZDALĪBAS VEICINĀŠANAS MEHĀNISMI URBĀNAJOS DĀRZOS UN LUCAVSALAS KOPIENAS DĀRZA PROJEKTĀ “KOPIENAS DIZAINS”

Elīza Brice

**PILSĒTPLĀNOŠANA, LĪDZDALĪBĀ
BALSTĪTAS RADOŠAS PRAKSES,
URBĀNĀ DĀRZKOPIBA, KOPIENAS DĀRZI,
SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJA**

Caur topošā Lucavsālas kopienas dārza, kā arī citu lokāla un starptautiska mēroga urbāno dārzu un kopienas iesaistes iniciatīvu piemēru salīdzinājumu raksts apskata radošas līdzdalības prakses – ne vien noteiktas vietas iedzīvotāju, bet arī cilvēka un vides kopībā – kā urbānā ķermeņa revitalizācijas formas. Īpaši izceļot Lucavsālas kopienas dārza projektu “Kopienas dizains” (2024) un tajā lietoto dizaina domāšanu kā kopienas veidošanas un/vai stiprināšanas instrumentu, tas izgaismo pilsētas zaļās zonas kā demokrātiju veicinošu telpu potenciālu, kā arī radoši starpdisciplināru pieeju nozīmi pilsētas iedzīvotāju balss uzklaušanās un izcelšanā.

19. gadsimta beigās angļu pilsētplānotājs Ebenīzers Hovards (*Ebenezer Howard, 1850–1928*) piedāvā jaunu ceļu uz “rītdienas pilsētām”. Viņa ieskatā industrializācijas procesu noslogotajai, pārapdzīvotajai urbānajai telpai par labu varētu nākt dārzi – precīzāk, laukiem un pilsētai raksturīgo dzīvotelpu ierobežots salāgojums, kas privātas korporācijas pārraudzībā tradicionāli pilsētvidei raksturīgos procesus apvienotu ar aktīvu lauksaimniecību. Tādējādi pilsēta kļūtu par pilnībā pašpietiekamu vienību. “Realitātē nepastāv, kā parasti pieņemts uzskatīt, divas alternatīvas – pilsētas un lauku dzīve –, bet arī trešā alternatīva, kurā enerģiskākās un aktīvākās pilsētas priekšrocības apvienotas ar lauku dzīves skaistumu un jaukumu; un pārliecība par šādas dzīves iespējamību būs magnēts, kas radīs to efektu, uz kuru tiecamies – brīvprātīgu cilvēku kustību no pārpildītām pilsētām pie mūsu Mātes Zemes krūts, reizē dzīves, prieka, bagātības un varas avota.” (Howard, 1902). Hovarda piedāvājums ir šķietami utopisks un savā veidā romantizē lauku dzīves “idilli”, taču galvenokārt uztverams kā sociāli virzīts, tā atsevišķās šķautnēs savdabīgi kritisks biznesa plāns. Savukārt dārzi – un pilsētvides zaļās zonas kopumā – kā demokrātiju veicinošas, atbilstoši kontekstam attiecības ar vidi pārvaicājošas telpas vienmēr ir bijušas svarīgas urbānā ķermeņa sastāvdaļas, bez kurām pilsēta nav iedomājama. Tie ir ierobežoti ikdienišķās urbanitātes interpunkcijas, nerimstošā plūduma pārtraukumi, vietas, kur būt vienotiem ne vien ar dabu, bet arī vienam ar otru.

Pievēršoties urbāno dārzu darbības principiem lokālā un starptautiskā perspektīvā, raksta ietvaros tiks aplūkotas atsevišķu pilsētdārzu, īpaši to iedzīvotāju vai to veidotu nevalstisko organizāciju, mākslinieku un aktīvistu, veicinātas radošas līdzdalības prakses, kuru līdzdalībnieki ir gan cilvēciski, gan vairāk-kā-cilvēciski (*more-than-human*) aģences¹ jeb rīcībspējas nesēji.

1 Ar “aģences” (*agency*) jēdzienu posthumānisma un jaunā materiālisma teorētiski iezīmē dažādu būtņu un radību – dzīvu organismu vai neorganiskas matērijas – rīcībspēju, kā arī paplašinātā skatījumā spēju “izraisīt cilvēka ķermenī estētiski afektīvu atvērtību matērijas vitalitātei” (Bennett, 2010) kā saikņu veidošanas potenciālu.

Zaļās telpas pilsētvidē izgaismojot kā “interven-ces” vai pieturpunktus iespējami spekulatīvai pilsētas problemātikas šķetināšanai, piedāvātie piemēri aicina pārdomāt iedzīvotāju iesaisti pilsētplānošanas un pilsēt-realizācijas procesos, urbāno uztverot kā kolektīvi kopībai veidoto. Lai arī šī tēze var šķist pašsaprotama laikā, kurā apmēram puse pasaules iedzīvotāju dzīvo pilsētās, ir vērts pie tās pakavēties – tiecoties saprast, vai šodienas urbanitāte arvien saglabājusi, piemēram, sengrieķu polisas kā telpiskas, taču arī sociālas struktūras, vizionārismu vai drīzāk reducējama uz sistēmisku īstermiņa likumsakarību skeletu. Citiem vārdiem sakot, vai šodienas pilsētnieki arvien spējīgi sacerēt “rītdienas pilsētas”?

“NEPAREDZAMAS SADARBĪBAS” & PILSĒTAS “IEDOMĀŠANA”

Gan starptautiskā, gan lokālā perspektīvā urbānie dārzi – ne vien parki, bet arī ģimenes dārziņi un citas individuāli vai kolektīvi pilsētas iedzīvotāju iekoptas teritorijas – bijuši kā urbānās infrastruktūras balsts², arī sava veida labklājības rādītājs. Iekoptas, pārdomātas un pieejamas zaļās zonas, kā arī to daudzveidība pilsētas kopskatā iedzīvotājiem un viesiem liecina par mūsdienīgu pieeju pilsētplānošanai, rūpēm par iedzīvotājiem, tai skaitā vidi kā pilsētas paplašināto “mērķauditoriju”. Novārtā pamestas, gadiem neatjaunotas zaļās zonas, kas drīzāk no pilsētas izolētas vai funkcionē ar galvenokārt dekoratīvu mērķi, nevis tajā aktīvi integrētas, norāda uz pretējo. Taču dārzi var būt ne vien pakārtoti iluzorajai labklājībai vai par to liecināt, bet arī kļūt par institucionālās kritikas instrumentiem, proti, pārvērtēt un radīt jaunas urbānās nākotnes.

2019. gadā īru māksliniece Šaodīna O’Sallivana uzsāka mākslas darbu un kopienas projektu *Hard/Graft*. Tā ietvaros iniciatīvas autore kopīgi ar vietējo apkaimi Ziemeļdublinā – ko arvien pieņemts uzskatīt par mazāk attīstītu un drošu pilsētas daļu – veidoja augļu koku dārzu, stādu potēšanu pielietojot kā “neparedzamu sadarbību”

2 t. s. uzvaras dārzi (*victory gardens*), kas Pirmā un Otrā pasaules karu laikā veidoti pilsētās Eiropā, ASV un citviet pārtikas produktu nodrošināšanai un importa preču aprītes, kā arī sociālā spiediena mazināšanai ir bieži citēts urbānās dārzkopības ekonomiski politiskās nozīmes piemērs, taču arī, piemēram, raksta sākumā minētā Hovarda dārzu pilsētu ideja ievieš līdzīgus principus utopiskā pilsētas “ideāla” modeli.

(Till & O’Sullivan, 2020) stimulēšanu kā augu, tā apkaimes iedzīvotāju starpā. Īsi pirms projekta uzsākšanas Dublīnas pašvaldība bija noraidījusi kārtējo pilsētnieku lūgumu atbalstam pieejamu dzīvesvietu nodrošināšanā, tā vietā prioritizējot ārvalstu studentu mītnes vietas izbūvi un zaļo zonu privatizāciju. Tādējādi projektam/ mākslas darbam piemērojams gan pretestības žesta, gan sava veida pilsētas “sadziedēšanas” centienu potenciāls, pārdomājot apkaimes attīstību ārpus pašvaldības atbalstītajām ģen-trifikācijas stratēģijām.

Potēšana kā metaforiska metodoloģija šķietami neloģisku, bet tāpēc ne mazāk, tieši otrādi, *vairāk* vērtīgu saikņu veidošanai šajā, kā arī citās līdzda-lībā balstītās pilsēt-intervencēs, piemēram, t. s. partizāndārzkopības (*guerilla gardening*) pieejā, reizē pretojas un paplašina pilsētas pašpie-tiekamību. Savukārt kā mākslinieciska prakse “līdzdalības māksla tiek uztverta kā tāds mākslas veids, kas virza mākslas simbolisko kapitālu uz konstruktīvām sociālām pārmaiņām” (Bišopa, 2012/2021), proti, sapludinot mākslas un līdzda-lības vai aktīvisma pieejas, tiek paplašinātas arī radošuma iespējamās definīcijas, atkāpjoties no estētiska pašmērķīguma vai elitārisma un eks-kluzivitātes kā mākslas vidi nereti iezīmējošiem raksturlielumiem. Kas būtiski, šāda veida starp-disciplināra pilsētas vai jebkuras citas publiskas telpas “iedomāšana” (Till & O’Sullivan, 2020) vai pārdomāšana, potenciāli tiecoties “atgūt saikni vienam ar otru starp-sugu tīklojumā” (Haraway, 2016), ir iespējama galvenokārt tieši neinstitu-cionālos un nekomerciālos kontekstos.

Arī vietēja mēroga pilsētdārzos līdzīgi eksperi-menti līdzdalībā nav sveši. Kā visatpazīstamākā visticamāk izceļama *Sporta pils dārzu* iniciatīva Rīgas centrā, taču veiksmīgi darbojušies arī kopienas dārzi *Augnīca* Andrejsalā, *Audz* Siguldā (kas īpaši izceļams kā dizaineres Noras Gavares diplomdarbs, absolvējot Latvijas Mākslas aka-dēmijas Funkcionālā dizaina nodaļu), biedrības “Radi vidi pats” dārzs Liepājā, “Gribu palīdzēt bēgļiem” dārzs Lucavsalā un citi. Vairums mi-nēto projektu aktīvi darbojušies vien periodiski, darbību pārtraucot dažādu to ierobežojošu apstākļu (kā teritoriju apsaimniekošanas lī-gumu termiņu noslēgumu vai finansējuma trūkuma) saistībā. Šobrīd aktuālas ir, piemēram, Latvijas Universitātes kopienas dārza izveides Torņakalnā, kā arī Eiropas Savienības līdzfi-nansētā projekt *UrbanLIFECircles* (“Adaptīva sabiedrībā balstīta bioloģiskās daudzveidības

pārvaldība pilsētu teritorijās, lai uzlabotu ekosistēmu savienojamību un veselību”) bioloģiskās daudzveidības zonas Lucavsalā iekļautā kopienas dārza idejas.

Lielākā daļa no līdz šim lokāli realizētajiem kopienas dārziem kā savu pamatfunkciju prioritizējuši tieši dārzkopības procesus un vietējās kopienas iesaisti, kas atsevišķos gadījumos papildināta ar izglītojošu publisko notikumu programmu. Par starpdisciplinārāk vērstu var uzskatīt *Sporta pils dārzu* darbības stratēģiju – starp dobēm un pļavām tajā atradās vieta arī mākslas darbiem, kā Amandas Ziemeles instalācijai *Sweet tooth* un Darjas Meļņikovas ceļojošajai kafejnīcai – bāram *Palette Kiosk* (2022–2023); tāpat dārza darbības ietvaros māksliniece Linda Boļšakova veidoja “iespējamās pagātnes, tagadnes un nākotnes arhīvu” (*Sporta pils dārzi*, 2024) *Sēklu bibliotēka*. Kaut sākotnēji iecerēta kā fiziska, ceļojoša sēklu un tām piesaistīto stāstu krātuve, pandēmijas laikā ideja (de)materializējās virtuālā formā, apkopojot “drosmīgu Sporta pils dārzu kopienas dārznieku pirmo pieredzi, kā no sēklas izaug pusdienas, atmiņas par vecvecākiem un jaunas, pārdomātas attiecības ar dabu un zemi” (*Sporta pils dārzi*, 2024). Pašu stāstnieku balsīs dokumentējot intīmas, bet daļēji universālas audzēšanas pieredzes, darbs lakoniskā, taču jūtīgā formā piešķir dārzam dziļuma un personīguma dimensiju, atklājot dārzkopības procesu radikālo pietuvinātību – vides, kā arī sevis paša piesaistes mehānismiem un to izpratnei. Galu galā, “gan Dārzs, gan Pilsēta var kļūt par pētījuma lauku tam, kā uzvedas cilvēks” (Kurz & Zajančauska, 2011). Iniciatīvas pēctecību apkaimes turpmākajā attīstībā pierādīs laiks³, taču kā ekoloģiski un sociāli radošs pilsētdārza modelis *Sporta pils dārzi* vērtējams kā būtisks ieguldījums vietēja mēroga pilsētas demokratizācijas un “iedomāšanas” izpratnē.

“APSĒŠANĀS” KĀ VIETRADES FORMA

Lucavsalas teritorija, ilggadēji mainīgu attīstības plānu radītās neskaidrības iezīmēta urbānā sala vai zaļā oāze, par spīti salīdzinoši centrālajam

3 Lai arī šobrīd bijušajā dārzu teritorijā turpinās būvniecības darbi, par tiem atbildīgā uzņēmuma SIA “Estera Development” līdzdibinātājs un izpilddirektors Ilo Adamsons vēsta, ka vēlas “turpināt “Sporta pils dārzu” iesākto zaļo tradīciju, [saglabājot] daļu dārzu, lai dzīvokļu īpašniekiem nebūtu jāizvēlas starp pilsētu un zaļo vidi” (*Dienas Bizness*, 2024).

novietojumam Rīgas kartē var tikt uztverta arī kā perifērija. Lielākajai daļai pilsētas iedzīvotāju tā visticamāk asociējas ar būvniecības un saimniecības preču veikalu *K-Senukai*, vasaras festivālu norisi, pilsētpludmali vai mulsinošajiem dārziņiem. Mulsinošajiem – tiem, kuri dārziņu un zemes ceļu tiklojumu likločos paši nav bijuši un kuru asociācijās teritorija saistāma galvenokārt ar 90. gadu nedrošību un kriminālo aktivitāti. Šobrīd ģimenes jeb sakņu dārziņu teritoriju Lucavsalā veido dārznieku – ar biedrībām vai pašvaldību līgumus slēgušo – apkaime, kas ārēji šķietami ir kas pavisam atšķirīgs no pilsētas, taču ideju līmenī perfekti reprezentē kopīgi veidotu, kolektīvu iedomāto realitāšu modeļu micēliju kā pateicīgu augsni pat iespējami utopiskiem eksperimentiem līdzdalībā, kopradē un pilsētas pārdefinēšanā.

2024. gada septembrī Rīgas pilsētas sabiedrības integrācijas programmas ietvaros Lucavsalas kopienas dārzā tika realizēts projekts *Kopienas dizains*, pirmais no topošā kopienas dārza publiskās programmas notikumiem pēc pāris atvērtām talkām, kā arī literatūras un elektroniskās mūzikas notikuma *dzejas pusnakts dārzā* (21.06.2024). Apvienojot vietas specifiku un nepieciešamības, kā arī dārza izveidē iesaistīto profesionāļu darbības jomas, projekts *Kopienas dizains* starpdisciplinārā formā aicināja pārvērtēt vietējās apkaimes saikni ar teritoriju, kā kopības sajūtas veicināšanas instrumentu lietojot dizainu. Notikumu cikls sastāvēja no trīs publiskiem pasākumiem (jeb “satikšanās reizēm”) dārzā: (1) ideju koprades darbnīcas *Lūkoties dārzā*; (2) dārza mēbeļu veidošanas pēcpusdienām *Apsēsties dārzā*; (3) sarunu un brīvdabas kino vakara *Atrasties dārzā*. Notikumu fizisko gala rezultātu veidoja dizaina studijas “onlyonly” (Anna Līva Traumane, Harijs Vucens) sadarbībā ar apkaimes pārstāvjiem izstrādāts, jebkura dārznieka – Lucavsalas vai citu dārzu – nepieciešamībām pielāgojams, ekonomisks un ērti darināms dārza mēbeļu komplekts. Tā izgatavošanas instrukcija arvien brīvi pieejama Lucavsalas kopienas dārza sociālo mediju vietnēs⁴, bet spilgti zaļās mēbeles kļuvušas par daļu no topošā kopienas dārza identitātes.

4 Ilgtermiņā instrukcijas maksimāli ērtai un efektīvai izplatīšanai to paredzēts pārveidot digitālā formā – savstarpējo saikņu veidošanas procesus stimulējot caur *Kopienas dizaina* dārza mēbeļu koprades platformas izveidi; šobrīd instrukciju iespējams saņemt, par to interesējoties Lucavsalas kopienas dārza sociālo mediju vietnēs vai uz vietas dārzā, kur pieejami arī mēbeļu darināšanas praktiski palīgmateriāli.

Dalēji lēmums par labu tieši mēbeļu darināšanai bija pavisam praktisks. Apmēram 50 dārziņu platību lielajā teritorijā, kas ilggadēji tika dēvēta par *Maģisko dārzu* (biedrības “Aum”, tagad biedrības “Lucavsala” pārvaldībā), bija plašas pļavas, augļu koku dārzs, dažas dobes un atsevišķas, taču gana laika zoba ietekmētas koka konstrukcijas – nepietiekama infrastruktūra dažiem viesiem, pat nerunājot par plānotās kultūras un izglītības programmas norisi. Tomēr “apsēšanos” var uztvert plašāk kā vien elementāru fizisku darbību un nepieciešamību, proti, tas var būt arī pirmais solis ceļā uz piederības apzināšanos un aicinājums to pašmērķīgi kultivēt. Attīstot kopienas dārza darbības ietvaros paredzētā, starpdisciplināritātē un līdzdalībā balstītā modeļa pamatprincipu veidošanos, notikumu cikls aicināja pārdomāt to, kā veicināt rūpēšanos kā empātisku vietrades formu un vietu mēbelēšanu kā alegorisku, bet arī tiešu un teju vai politisku sakārtošanas procesu (Kamoliņš, 2021). Ja Ziemeļdublinā realizētā mākslas projekta iesaistes forma tika centrēta ap metaforisku “potēšanu”, tad Lucavsalā par vietas definēšanas (vai tās nolieguma) metodi kļuva “apsēšanās”.

Rūpju lomu piederības veidošanās procesos sarunā par Lucavsalas attīstības, tai skaitā Nacionālā futbola stadiona būvniecības, plāniem un dārziņiem to krustpunktā atzīmē arī dizaina un arhitektūras studijas *Sampling* līdzdibinātāja Liene Jākobsone: “(..) cilvēkiem rūpes vienmēr liek justies kā līdzīpašniekiem. Tajā brīdī, kad par kaut ko rūpējies, tevi saista noteiktas attiecības,” (Brice & Šulcs, 2025). Attiecību tīklojumu kā dzīvīgu, nepārtraukti augošu micēliju var uzskatīt par vienu no urbanitātes priekšnoteikumiem, un rūpes var uztvert ne vien par tā veselīgu attīstību stimulējošu mehānismu, bet arī nepieciešamību. Līdz ar sadarbīgu mijiedarbi (iedzīvotāju vai to grupu starpā) tās veido veselīga urbānā ķermeņa apguves un uzturēšanas pamatnosacījumus – taču kā tos veicināt vairāk kā viegli patērējamas un zīmoliskas pilsēt-identitātes līmenī? Un kā to nodrošināt vietās, kurās kopība labāk izskatās uz papīra kā realitātē? Šie jautājumi iezīmē spekulatīvo telpu, kas turpmāk būtu kartējama nākotnes pilsētu *attīstībai* vairāk kā vien “papīra urbanitātē” ierakstāmas vērtības izpētē.

“Ētika iespējama vienīgi, kad (..) atbildība vai pienākuma izjūta pret Citādo (..) nav likumiski uzspiesta, galvenokārt, jo [attiecības ar Citādo] nevar tapt izteiktas jau formulētā valodā,” (Blanchot, 1983). Nevalstisku organizāciju vai

radošu kopienu iniciatīvas pilsētvidē, tai skaitā tās zaļajās zonās, gana veiksmīgi iekļaujas pilsētu stratēģisko mērķu pilnveidē⁵, taču galvenokārt ir liecība pilsētnieku spējai un vēlmei pašorganizēties, kopīgi rūpējoties par savu dzīvestelpu. Vēl vairāk – tie var būt pretestības mehānismi tradicionālajiem pieņēmumiem par pilsētu kā birokrātisku sistēmu tīklojumu; metode pilsētas erotizēšanai un jūtīgi kritiskai urbanitātes pārdefinēšanai vai, atsaucoties uz Morisu Blanšo, *pārformulēšanai* sev raksturīgā urbānās leksikas un gramatikas formā, kas pilsētveidošanas pamatprincipiem nevis pielāgojas, bet veido vien sev raksturīgu, intuitīvu to metodoloģiju. Tas ir vienīgais veids, kā atgūt un saglabāt “rītdienas pilsētu” utopijas.

Kā pierāda raksta ietvaros izceltie piemēri, viena no potenciālajām pieejām urbānā pārdefinēšanai ir tā radišana *kopā*. Starpdisciplināru praksi pielietojums ne vien dārzu, bet arī citu urbānu kopības vietu iedzīvināšanā pieļauj paplašinājumus to tradicionālajā izpratnē. Ļaujot pilsētas iedzīvotājiem pašmērķīgi pārrakstīt viņu ikdienas telpām raksturīgo dinamiku un noteikumus, tiek mainīta, proti, *horizontalizēta* pilsētplānošanas procesu ierastā ritmika. Šāda metodoloģija ļauj (vai tiecas) atbrīvoties no ar urbanitāti nedalāmi saistītās birokrātijas kā pilsētas telpas veidotājas, tā vietā izgaismojot pašu pilsētnieku balsis un to paustos vēstījumus. Kopā domāšanas, būvēšanas, veidošanas praksēm ir potenciāls urbāno ķermeni veidot saprotamāku un pieejamāku tā lietotājiem (vai ar to līdzāspastāvošajiem), bet to vienlaikus var uztvert arī kā līdzdalības un rūpju veicināšanas mehānismu, radikālas kopības formu, kas attīsta ilgtspējīgas piederības sajūtas veidošanos.

Pilsētas pārdomāšana laikā, kurā kopība ir vienlaikus sarežģītāk un vieglāk kā jebkad iepriekš pieejama (sociālo mediju ietekmi un citus 21. gadsimta ikdienības faktorus izceļot kā, iespējams, klišeiskus, taču neapšaubāmi būtiskus šodienas realitātes iekrāsotājus), paver ceļu uz

5 Piemēram, pašreiz aktuālajā Rīgas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā izvirzīts sekojošs (kaut kopumā nedaudz diskutabls) virsmērķis: “Rīga ir starptautiski atpazīstama Ziemeļeiropas metropole, kuras pilntiesīgu piederību Ziemeļeiropas metropoļu saimei pamato dzīves kvalitāte pilsētā, inovatīva ekonomika, vieda un resursus taupoša saimniekošana un moderna pārvalde ar aktīvu iedzīvotāju līdzdalību,” (RD, 2014); citviet uzsvērtā arī “ētiska sadarbība” ar pilsētniekiem u.tml. iesaistes formas.

negludām⁶, kompleksi mezglotām, bet tamdēļ cilvēciskākām pilsētām. Pretestība urbānā skaidribai, tās vietā ieviešot mūsu pašu ķermeņiem raksturīgo siltumu, mīkstumumu un neizprotamību, ir veids kā pilsētai piešķirt juteklisku dimensiju – ne atgriezt pilsētas “zudušo Saules templi” (Chtcheglov, 1953/2006), bet to demistificēt un tādējādi atbrīvot plūstamībai un mainībai. Tādējādi tiktu radītas vietas, kur ne vien apsēties, bet arī aicināt piesēst un iesakņoties citus, ap kuru saknēm apvīties pašam.

Rīgas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Apstiprināta ar RD 27.05.2014. lēmumu Nr. 1173. Pieejams: [https://sus.lv/registrs/visparigi/rigas-ilgtspējīgas-attīstības-stratēģija-līdz-2030gadam](https://sus.lv/registrs/visparigi/rigas-ilgtspējigas-attistibas-strategija-lidz-2030gadam) (skat. 15.05.2025).

Sporta pils dārzu mājaslapa. Pieejams: <https://sportapilsdarzi.lv/> (skat. 15.05.2025).

Till, K. E., O'Sullivan, S. (2020). 'Community Orchards in Dublin 8: Planting Feminist Urban Ecologies of Care through Hard/Graft' in Till, K. E. (ed.) *Earth Writings: Bogs, Forests, Fields & Gardens*. Maynooth, Co. Kildare: Maynooth University Department of Geography.

Bennett, J. (2010). *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham, NC: Duke University Press.

Bišopa, K. (2012/2021). “Mākslīgās elles. Līdzdalības māksla un skatītāju pieredzes politika. 1. nodaļa: Sociālais pavērsiens: sadarbība un tās pretrunas” [tulk. L. Kristberga]. No Melnalksnis, E., Ceriņa, D. et. al. (red.) *Skatuves mākslas tekstu tulkumu antoloģija*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija.

Blanchot, M. (1983). *La communauté inavouable*. Paris: Les Éditions de Minuit.

Brice, E., Šulcs, K. (red.). (2025). *LUCAVSALA* [“Avīzes Nosaukums”, nr. 38, 04.2025]. Rīga: Niedrības Bosaukums.

Būrs, R., Kozlova, S., Atraste, R. (interv.). (2024). Pilsēta ir glu-
da, tā mutuļo. *Punctum*, 28.10.2024. Pieejams: <https://www.punctummagazine.lv/2024/10/28/pilseta-ir-gluda-pilseta-mutulo/> (Skat. 01.05.2025).

Chtcheglov, I. (1953/2006). 'Formulary for a New Urbanism' in Knabb, K. (ed., transl.) *Situationist International Anthology*. Berkeley: Bureau of Public Secrets.

Haraway, D. (2016). *Staying With the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham & London: Duke University Press.

Howard, E. (1902). *Garden Cities of To-Morrow [Second Edition of "To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform"]*. London: Swan Sonnenschein & Co., Ltd. Paternoster Square.

Investējot 120 miljonus eiro, nākamgad uzsāks būvniecības darbus Sporta pils teritorijā. *Dienas Bizness*, 28.10.2024. Pieejams: [https://www.db.lv/zinas/sporta-pils-teritorijas-attīstība-plano-investēt-100-miljonus-eiro-516643](https://www.db.lv/zinas/sporta-pils-teritorijas-attistiba-plano-investet-100-miljonus-eiro-516643) (skat. 15.05.2025).

Kamoliņš, A. (2021). *Mēbeļu filozofija*. Rīga: Palette & Roots to Routes.

Kurz, J., Zajančauska, Z. (2011). *Garten Handbuch: Ausstellung, Stadt, Garten, Kontrolle / Dārza rokasgrāmata: izstāde, pilsēta, dārzs, kontrole*. Rīga, Leipzig: Galerie für Zeitgenössische Kunst Leipzig & Latvijas Laikmetīgās mākslas centrs.

6 Renē Būrs grāmatā *Smooth City: Against Urban Perfection, Towards Collective Alternatives* (2023) gludumu iezīmē kā stāvokli, “kas raksturo pilsētu, kurā valda pārlieka, galēja perfekcija, efektivitāte, optimizācija un kontrole” (Būrs, Kozlova, Atraste, 2024); šādā veidā iekārtotas pilsētas tiecas izskaust tām pretējās vērtības, kā vilņošanās, ņirboņu, samezģojumus, sakrokojumus.